

„Estonia” 9. märtsi ööl 1944.

On jälle märts, öökülmad ei ole veel lahkunud, ööd on selged ning taevast kasvab kuu. Veel paar ööd, siis on jälle täiskuu, selline suur ja valge, nagu seda on vaid viimaste külmade kevadööde kuu, selline, nagu ta on olnud alati sel aastajal, säärane, nagu ta oli toonagi, — aasta tagasi.

*

Eesti esimese balleti „Kratt” esietendus oli „Estonias” pisut üle aasta tagasi, 24. veebruaril, ühel neljapäeval, kui väljas oli puhkenud parajasti noorkuu...

Kratti teatavasti tehakse kolmel neljapäevapäeväl, — noorkuu-, poolkuu- ja täiskuuööl. Kui ühel tuulevaiksel märtsiööel esitati „Kratti” viiendat korda, oli väljas jälle neljapäev ning täiskuu...

Ka laval oli neljapäeväöö, — alguses noorkuuga, siis poolkuuga ning kui sinna projekteeriti suur täiskuu, siis saigi krati aeg täis ning kolme pisut müstilise krati-tegemiseöö viljana seisabki hallroheline kaame näoga tont seal elavana, valmis orjama Peremeest ja tegema kurja — nii nagu seda inimene vaid soovib ja juhib. Ja nagu me kratiilost või ka mujalt teame, ihaleb inimene kurja alati enam kui head, eriti, kui kurjad vaimud kord on välja kutsutud.

Nii siis — laval õitseb täiskuu, on kolmas neljapäeväöö, vastne puuk teeb oma esimese etteaste viimaseid pas'id, kui korraga teatrihoonesse sisse murrab kõik see, mida sajad siia unustama olid tulnud, — et väljas on samuti neljapäeväööne täiskuu, et isakese Stalini uljad kotkad on valvsalt suure asja eest väljas ja veel palju, palju muud...

See kõik meenub nüüd järsku jällegi, sest algab üle linna häiresireenide võigas hää...

*

„Ja edasi? Kuidas oli edasi?” pöördun ma küsimusega „Estonia” tantsujuhi Rahel Olbrei poole.

Me kõnnime Neglinge vaiksete mändide all ning oleme rääkinud nii mõndagi, sellest aga, mis oli ja olnud, vaid õige riivamis, kuni viimaks jutt siiski vargsi libises kodumaa juurde ning kuna meil on tegemist ühe teatriinimesega — oma ala parimaga —, siis loomulikult ei saanud me kõnelda kodumaast ilma „Estoniata”. Viimane sai sootuks uue tähenduse, paari lausega muutus ta sümbolseks, kogu eestluse kantsiks ja sillatoeks, meie kultuuri südameks, mida ta — nüüd tagasi vaadates — kahtlemata ka oli.

„Ja edasi?” kordan ma.

„Edasi me jooksime kõik lavalt ära, alla keldrisse. Aga kuna meil just ühe etenduse ajal oli olnud proovihäire ning meile teatati, et teine peab tulema veel,

„ESTONIA”

siis ei võtnud me seda alguses kuigi tõsiselt, nii et keegi ei katsunudki endale midagi ümber võtta, lipati niisama kostüümides alla.”

„Kas siis aega oleks jätkunud garderobis ära käia?”

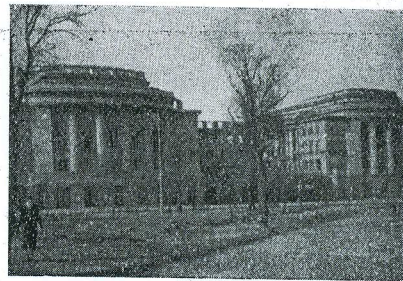
„Vaevalt küll. Mina käisin siiski mantli järel, aga minu garderob oli otse lava juures. Aga enne kui ma sain layalt ära, tulid esimesed pommid.”

Edasi jutustab pr. Olbrei, kuidas siis pommisadu tihenes ja lähenes, nii et teatrimaja võppus alla keldrini, langesid sisse esimesed aknad ning inimesedki muutusid riivlikeks, tahtsid varjendist välja — riiete järele. Korralduse kohaselt ei pääsnud aga keegi enam varjendist välja, mõnel teatriinimesist õnnestus aga siiski veel garderobis ära käia, kuid enamusel põles kõik sisse, rääkimata kõigist neist, kes tol õhtul ei esinenud.

„Ei tea isegi, kust või kes esimesena ütles, et „Estonia” põleb. See kuuldus liikus kulutulena suust suhu, kuni siis tuligi korraldus — kõik varjendist välja! See oligi kõige raskem, sest väljas oli ilm sootuks pöörane — paiskus vastu usutamult palju tolmu, suitsu, tuld, klaasipuru, katusetükke ning minna polnud ka kuhugi. Jooksime siiski üle turuplatsi, etendusest osavõtjad nii nagu nad olid, tütarlapsed kergeis tantsuseelikuis, pastlad paljaste jalgade otsas. Üks tantsijaist sai maja keldris, kuhu me jooksime, ühe kaaskodaniku jalast püksid endale jalga ja hakkas siis Nõmmele minema, sest öö oli siiski külm ning kuhu sa poolpaljalt saadki minna.”

„Kuulsin, et põlevast „Estoniast” olevat viimased hetkel enne maja varisemist välja hüpanud kratt ja „põlev” kurat ise?”

„See oligi nii. Kratt, keda tol õhtul

„Estonia” varemud.

tantsis Boris Blinoff, ei pääsnud enam garderooibi, samuti oli lugu kuradiga, kes oma leekivpunases mantlis nägi tõe-poolsest kohutav välja. Inimesed aga, kes seda parajasti juhtusid nägema, ei mõelnud palju, ülespingutatud närvid olid valmis vastu võtma kõike puhta kullana. Niisiis kõneldi veel mitu päeva hiljem, et „Estoniast” hüppas välja kurat ise. Aga üldse oli selle „Kratiga” ühenduses palju ebausku, ning üle proua Olbrei näo lendab põgus naeratus, „kui vaid meenutada, et „Vanemuises” juhtus kratiiosa tantsijaga alati õnnetus. Seal tehti koguni nõiakunsti — veeti õletuustiga ja kartulikoortega üle lae, pidavat kaitsma kurja vastu.”

„Kas kustutustöid ka tehti?”

„Seal ei olnud palju võimalik teha. Puudus vesi, kuna üks esimesi pomme sattus just veevärgi-juhtmeisse ning nii tuli vesi kinni keerata, olid ju tuhanded inimesed keldreis... Aga võideldi siiski lootusetult võitlust tule vastu. „Estoniast” palju välja viia ei jõutud, see läks kõik nii kiiresti, küll aga veeti arhiiv ja raamatukogu, mis asus all kelderkorral, samas üle turuplatsi põlevast hoonest välja Draamateatrisse. Tuld aga polnud milligagi kustutada, sest vett korjati vaid rentslist, seega siis sulanud lund. Kummaline oli see, et ilm tegelikult oli vaikne, kuid suure põlemisega ühenduses tekkis aga usutamatu tulispask, kõik õhus aina lendas ja keerles.”

„Esimese häire lõppedes pääsite siis koju?”

„Mina elasin Meriväljal ega läinud sinna enne hommikut. Paljud aga meist, kes said lavalt ära poolpaljana, leidsid ka kodu juba ees varem. Aga kui ma kõnelen neist paljudest, paljudest varemist, mida ma nägin tol ööl, ning inimesist, kes seisid korraga puupaljana tänaval, siis meenub mulle ikka ja alati see tore hoiak. Nägin ise mitmeid haavatuid ja surnuidki omastega tänaval, kuid ei kohanud nuttu ega halisemist. Kõik olid vaiksed ja asjalikud. Neli aastat tagasi me poleks osanud seda kanda veel kaugegtki säärastelt.”

„Kuidas oli Teie kodu saatus?” lipsab mul suust, enne kui märkan väikest varju, mis libiseb üle proua Olbrei tõmmu näo. Meie vestlusse tekib väike paus.

„Ka meie kodu põles maha samal ööl. Jah, nüüd võib sellest kõigest juba rääkida rahulikult... „Estonia”, meie enes-tegi väike majakene... Hakkasin hommikul minema jalgsi Merivälja poole. Piri-ta kohal kohtasin ühte meest, kes läks linna poole. Me mõlemad peatusime: tema, et kuulda, kuidas on lood linnas, mina jällegi, et kas Meriväljale tuli ka pomme.”

Pr. R. Olbrei — Eesti balleti looja.

„Oige vähe, paar tükki. Üks kukkus küll otse ühe maja pihta — Põhja teel, omanik jäi rusude alla...”

Meil oli väikene maja seal ja nii leid-singi eest oma kodu varem. Hanno Kompus oli aga siis juba rusude alt välja aidatud ning nüüd, näete, oleme mõle-mad siin...”

Veel jutustab proua Olbrei, et samal ööl hävis neil peale muu ka 3.000 köidet, mis olid paigutatud teatrihoonesse, sa-muti 60 kunstieset, väärtuslikku portse-lani, hiina ja jaapani lakktoide jne. Need olid deponeeritud Kunstimuseumi, kust teatavasti ei saadud midagi välja tuua.

„Jah, kummaline oli see, mida ma väga paljudelt kuulsin: pole ime, et meil kõik hävis — nad tegid ju kratti, üteldi, — ja kratti ei tohi teha, ei tohi kunagi kutsuda vaimu välja, keda hiljem ise ei suudeta enam vaos hoida... Leidus isegi säära-seid, kes kogu selle rünnaku Tallinnale veeretasi minu kaela, vähemalt „Estonia” põlemises arvati mulle stüüks oma kindel osa...”

„Kas te hiljem veel „Kratiga” välja tu-lite — kostüümid toodi ju enamuses sel-jas välja?”

„Ei. Sellest oli küll juttu, pidime seda lavastama Draamateatris, ka dekoratsioo-nid ei teinud takistusi. Väga paljud teatri-inimesed olid aga vastu, küsiti, et kas ma tahan ka teise maja maha põletada, ning nii see siis jäigi...”

Üldse oli alates 9. märtsist kogu teatri-elu nagu noaga läbi lõigatud, sest mitte ainult 14 klaverit, 30.000 täielikku kostüü-mi koos 6.000 kostüümiosaga, kõik meie noodid, kontsertsaali suur orel jne. Ei, „Estoniaga” hävis ju palju, palju enam. Järgmisel päeval kohtasin ma „Estonia” varemete ees inimesi, kes nutsid. Ometigi olid neist nii mitmedki eelmisel ööl kao-tanud oma kodud, kuid nende silmad olid olnud siis kuivad...

*

Need proua Olbrei viimased sõnad sunnivad meid pilku heitma tagasi, et mõista „Estonia” kogu olemust säära-sena nagu ta oli ning jääb ka alati pü-sima meie mälestusis.

„Estonia” teatrimaja sai valmis vae-valt inimiga tagasi, napilt enne esimest Maailmasõda 1913. a. sügisel. Selle teatri-maja sünd aga tähendas eestlasele palju enam kui lihtsalt ühe teatrihoone asu-tamist, sest „Estonia” oli meie rahvuslik küpsustunnistus hallil vene surveajal ning on sellest ajast alates olnud ikka meie rahvusliku võitluse üheks tähtsa-maks tugisambaks.

Eesti oli siis parajasti üle clanud rah-vusliku ärkamisaja, nii vaimse kui ma-jandusliku, ning sajandivahetuse järel elati vaid vanade ärkamisaja venetute varjude keskel, sest võõras võim kestis veel ikka ning tema pitsat surus oma jälge ikka sügavamini ja sügavamini eesti ellu. Just säärasel ajal tekkis mõte chi-tada oma rahvuslikku teatrimaja, see pani üle kogu maa loiuks vaibunud rah-vuslikud tuuled jälle värskest puhuma, oli jälle kord saanud aeg, kus otsiti rahvuslikku eneseteostust ning milline võimalus olnuks selleks veel sobivam kui ehitada oma teatrimaja!

Sellest eneseväljendamise võimalusest haaras kinni kogu rahvas, nii kuidas keegi jaksas, sest andis see ju võimaluse näidata oma jõudu Eestis tolajal eesõi-

gustatud balti-saksa seltskonnale ning ühtlasi vene ametivõimudele. Ainult spontaanne rahvusluse-laine oli võimeline püstitama tolleaegse Tallinnas nii kolos-saalset ehitust nagu seda oli meie „Estonia”.

„Estonia” ehitamisega viidi ka eestluse keskus suurimasse Eesti linna Tallinna, mis seni oli veel peagu täielikult võõra vaimu ja võõra võimu pesaks. „Estonia”, nagu teadagi, ehitati üles rahva enese käest tulnud annetustega. „Estonia” heaks asetleitud korjandused leidsid massilist osavõttu. Igüks andis, mis tal oli anda, et rajada rahvuslikku teatrihoone linna, mis pulbitses venelasist ning kus veel äsja linnavalitsuski oli olnud sakslaste käes. Nagu nähtub tolleaegseist korjandusmärkmeist, on annetajate hul-gas küll rikkaid, küll vaeseid, küll pa-hempoolseid, küll parempoolseid.

Vist kõik eestlased tunnevad lugu Juh. Liivist, kes juba tolajal oli kaotamas oma vaimuvälgust, ning tuli maalt jalgsi linna — nagu see sõiduraha puudumisel oli tal kombeks. Jõudnud Tallinna turuplatsile, jäänud ta imestunud seisma ning küsinud inimesilt, mida siin ehitatakse. Talle vastati, et eestlaste teatrimaja. Seepeale kü-sinud Liiv poolvargi: „Aga... aga kas siis tsaar annab raha selle jaoks?” Talle vastati, et ehitatakse omast rahast: igüks annab niipalju kui saab. Seepeale hakkas luuletaja nutma ning vingest ke-vadtalvisest ilmast hoolimata kiskus oma viletsa kasukjopi seljast, viskas selle sa-masse turuplatsile ning hüüdis: „Mul on häbi, mul on häbi — aga mul ei ole muud anda!”

Kuigi kapitali kogumine läks kiiresti, siis ei läinud maja rajamine ise sugugi nii kiiresti nagu seda võiks oletada tolle-aegse ehitusseaduse järgi. Juba krundi kinnitamine „Estonia” seltsi nimele ve-nis poolteise aasta võrra, kuna võõrad võimuhed püüdsid takistada jõustumast sellekohast otsust. Kui Eesti 7. üld-laulupeo ajal 13. juunil 1910. a. „Estonia-le” tahti pidulikult nurgakivi panna, astus politseimeister vahele ja teatas, et kõik kõned tuleb pidada vene keeles, ära tuleb jätta ka tervituste osa maaseltside poolt ning kavatsetud eestlaste hünni laulmine.

Nagu tolleaegne „Päevaleht”, Tallinna Eesti majandusringkondade häälekandja, kirjutab, pidas seltsi juhatus veel öösel enne nurgakivipanekut — pärast politsei-meistri otsuse teadaaamist — koosoleku, kus otsustati ettenähtud kava mitte muuta. Koosolekul tähendati: „Kui ühi-suse eestseisus nurgakivi panemise kava nõutaval viisil muudaks, siis ei tunnista ta eestlasi mitte üksnes teisejärgu kodanikeks riigis, vaid ka teisejärgu inimesiks, kes ise omas majas oma keelt võivad kõnelda ainult salaja. See oleks ühisuse juhatus moraalne enesehävita-mine ja ta ei tohiks iialgi enam häält oma rahva ees tõsta ning usaldust nõuda. Maja ei ehitata aga ametnikud, vaid rah-vas ise.”

Tugedes sellele seisukohale, otsustati jääda esialgse kava juurde.

Siiski kujunes aga pidulik nurgakivi-panemine sootu teissuguseks. Teatrimaja ehituspäigale olid püstitatud pärgadega kaunistatud postid ning ehitud kõnetool, mille ümber juba hommikul vara oli ko-gunenud suur rahvahulk. Ei puudunud ka eesti trikoloor — sini-must-valge.

Vene politsei poolt piirati aga ehitusväljak sisse, inimesed aeti laiaili, lipud ja lilled korjati ära. Murtuna läks rahvas sellest paigast emale, kuid siin laulmata jäänud lauld lauldi siiski laulupeo lõpp-päeval — väljaspool ettenähtud ning kinnitatud kava — ning pasunakooride juht heli-loomaja D. O. Wirkhaus löi kõige lõpuks lahti „Porilaste marsi”, mille ettekand-mine Eestis oli kõvasti keelatud.

„Estonia” maja avamisel, mis sündis 6. septembril 1913. a., tahtsid eesti rah-vuslikud ringkonnad eelmist alandust tasa teha. Kogu Vene riigi piiridest oli söötud Tallinna eestlasi kokku — Kau-kaasiast, Krimmist ja Siberist. Kuid siingi keelas kuberner Korostovets ära hünni-laulmise, mille kohta avalikku meele-kibedust said koosolijad kuulda Kons-tantini Pätsi sõnavõtus, kes ütles:

„Ühte tunnet võivad väljaspool tul-nud eestlased veel kaasa võtta: nimelt, et Tallinnas osatakse ka vaikselt tööd teha.” Iseäranis elav olevat see tunne siis, kui koosolijad avamispidustustil mitte lau-luga ei lahku, vaid vaikuses. Kuid see tunne võib ennast ka sõnadeta aval-dada ja see sõnadeta laul saab tuhande-tes südames kõlama...” Sõnadeta laul kõlaski eesti rahva eluõigusest tuhandeis südames, kui vaikselt ja demonstriatiivselt lahkuti teatrihoone pidulikult aktiivselt.

*

Nagu 1913. a. lahkuti vaikselt ja de-monstriatiivselt vene surve mõjul pidulik-tult aktiivselt, nii lahkuti ka nüüd vaik-selt ja demonstriatiivselt sama surve lähe-neses kodumaalt.

Pärast esimest lahkumist saabus aga siiski varsti aeg, kus oldi peremees omas majas ning kuigi see õnnelik aeg ei olnud kahe lahkumise vahel kuigi pikk, siis ometigi teame, et ka teise lah-kumise äärele peab kord tulema sama-sugune aeg, kus meil on oma „Estonia” nii sümboolses kui ka materiaalses mõt-tes. Sest me kõik teame, et nagu „Es-tonia” ehitamine ei olnud ühe teatri-hoone lihtne sünd, nii polnud ka „Es-tonia” hävimine ainult ühe teatrihoone surm. Ei, see polnud ainult üks ahervare enam poolhävitud linnas, see oli kogu eesti kultuuri ahervare. Hoop oli sihitud hästi ja ta tabas eesti kultuurielu otse südamesse.

VALLI VOITIK

Kergesti jõuab sihile see, kes oma rootsi keele õppimist alustab

H. Esteri

*Prakt. Rootsi
Keele Õpiku*

ostmisega! Hind kr. 3.85.

ORTO — Vadstena.